

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Tóth Benedek (2025): Nagyváros, sajtó, modernitás – Tárcaszerű beszédmód és városábrázolás a 19. század második felének sajtószövegeiben (Balatonfüred Városért Közalapítvány, Tempevölgy, p. 484)

VARGA-PÉTERFI PETRA

Varga-Péterfi Petra: kutató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet; 1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.; petra.peterfi@nski.gov.hu; <https://orcid.org/0009-0002-0040-5262>

Petra Varga-Péterfi: researcher, Research Institute for National Strategy; Nagysándor József utca 8., H-1054 Budapest, Hungary; petra.peterfi@nski.gov.hu; <https://orcid.org/0009-0002-0040-5262>

Tóth Benedek „Nagyváros, sajtó, modernitás” című kötete a 19. század átalakuló társadalmi, városi és kulturális tereibe nyújt betekintést. A mű központi kérdése messze túlmutat a címben megjelölt három fogalom összekapcsolásán. A szerző arra vállalkozik, hogy feltárja, hogyan alakította át az urbanizáció, a mediatizálás és a kapitalizmus a társadalmi struktúrákon túl az érzékelés fogalmának és szerkezetének alapvető kereteit.

A monográfia egyik legnagyobb erénye, hogy a szerző által használt interdiszciplináris szemléletmód egyszerre operál a médiatörténet, a várostörténet, az irodalomtudomány és a kultúratudomány módszertani eszközeivel. A másik, hogy elméleti keretében a *flâneur*¹ alakja és a *feuilleton* beszédmód (tárcaszerű)² válik a mű központi szervezőelvévé. A szerző utóbbit transznacionális jelenségként értelmezi, amely a párizsi, bécsi és pesti sajtóban egyaránt a modern városi érzékelés egyik reprezentációs formájává vált.

Tóth Benedek a Pannon Egyetem egyetemi docense. Szakterülete a médiaelmélet és a médiatörténet, különös tekintettel a 19. századi kulturális dinamikákra. Eddigi kutatásai főként a tárcát, a napisajtó felemelkedését, valamint a média és a modern városi tapasztalat komplex kapcsolatát vizsgálták Bécsben és Budapesten.

A könyv szerkezete két nagy egységre tagolódik. Az első, „Kontextusok” című egység az elméleti keretet és a kulcsfogalmakat (modernitás, nyilvánosság) tisztázza, részletesen kibontva a modern tapasztalat két kulcsfogalmát: a *flâneur* alakját és a tárca műfaját. A második, „Értelmezések” című egység két város, Bécs és Budapest sajtó- és városi kultúráját vizsgálja összehasonlító perspektívában.

A kötet fő tézise, hogy a modern nagyváros (mint fizikai, épített tér) és a tömegsajtó (mint imaginárius közeg) nem választhatók el egymástól, e kettő teremtette meg a tapasztalás olyan új formáját, mely modernitásnak nevezhető.

Tóth ennek a bonyolult viszonyrendszernek a keresztmetszeteként a tárcaszerű beszédmódot állítja az elemzés középpontjába.

A bécsi és budapesti tárcaszerű beszédmód összehasonlítása azért fontos, mert ez a két város a modernitás két eltérő modelljét képviselte. Bécs, a birodalmi központ Európa harmadik legnépesebb városa volt, Budapest pedig egy gyorsan épülő nemzeti főváros. A két város tárcáösszevetései azt szemléltetik, hogy a modern nagyvárosi tapasztalat mediális feldolgozása és megírása nem egységes. A bécsi modell (Stifter város-szemiotikája, Stifter 2005) az érzékelés változására, a fragmentációra és a múlt elvesztésének élményére fókuszál, míg a budapesti (lásd Gerő Ödönél, Gerő 1891) sokkal inkább a rendszerszervezésre, az új városi világ kategorizáláson alapuló felépítésére és az egésznek a nemzeti narratívába illesztésére helyezte a hangsúlyt. Az összehasonlítás tehát nem csupán párhuzamokat tár fel, hanem éppen a különbségek kiemelésével mutatja be a modernitás-konstrukciók egyedi, helyi sajátosságait.

A szerző Adalbert Stifter szövegeire épülő bécsi elemzésében a *biedermeier város-szemiotika* feltárása kerül bemutatásra, az, hogy miként küzd meg a korabeli észlelés az új, kaotikus városi tér komplexitásával. Ez az észlelésmód egyszerre három, egymással feszültségben álló perspektívát különít el.

Az elsőben, amelyet a szerző *felülnézetnek* nevez, a Stephansdom tornyából nézve a város panoptikus renddé, egyfajta *camera obscura* (Crary 1999) képpé válik. Ez a modern ember kísérlete a káosz racionális uralására, a tér objektív látvánnyá szelídítésére.

„Most, amikor már mindenütt a nappal fénye uralkodik, barangoljuk be pillantásunkkal ezt a szép színteret, mielőtt még feltámad a szél és piszkos porfátylat terít egész városrészekre, eltakarva a ragyogó kilátást” (Stifter 2005, 14.).

„Itt láttad az ember erejét,³ tartsd most a távcsövet egy ujjnyival balra, és láthatod szépségét is. Ódon, előkelő palota áll egy kert felső végében: ez a Belvedere-palota” (Stifter 2005, 18.).

A második, amelyet a szerző *mélynézetnek* hív, maga a katakombák sötét világa (a holt város képe), a modern haladás által a föld alá száműzött, elfojtott múlt és spirituális tér.

„Nos, e katakombákban szeretnék a kedves Olvasó kísérője lenni, hogy elébe tárjam városunk múltjának egy komor részletét, és ha fogva tartaná a fenti közöny, gondolkodásra ösztönözzen Istenről, világtörténelemről, örökkévalóságról, megbocsátásról stb. és ezzel talán egy kissé megváltoztassam” (Stifter 2005, 34.).

A harmadik, mégis talán a legfontosabb metafora az *ócskapiac* névre keresztelt észlelésmód, a kontingencia (véletlenszerűség) megtestesülése. Az ócskapiacon a tárgyak némává válnak: elveszítik eredeti történetüket, kiszakadnak kontextusukból és véletlenszerű halmazzá lesznek. Ez a modern emlékezet modellje.

„...ami a legközvetlenebb és legkedvesebb nekünk, őseink hétköznapi életéről, [...] erről a limlomok és ócskaságok többit beszélnek, mint a legfontosabb történeti tárgy, amely végeredményben szintén csak ócskaság és környezetéből kiszakítva elnémul. Másrészt, a dolgok legmeghatóbban csak saját egykori használati helyükről és saját környezetükkel összefüggésben szólnak hozzánk, ha onnan kiemelik őket és összezsúfolják egy számukra idegen teremben, többnyire elvesztik anyanyelvüket” (Stifter 2005, 109.)

„Itt minden idő összes tárgya megtalálható, rangra, korra és nemre való tekintet nélkül. [...] Azok a tárgyak, amelyek az életben áthidalhatatlan távolságban voltak egymástól, mint pl. a marsall-kabát arany paszománya és a számtalan csúcsos gombbal ékesített cigányzeke, itt békésen és egyenrangúan fekszenek egymás mellett” (Stifter 2005, 112-113.).

A bécsi tapasztalatot tehát a fragmentáció, a múlt felszámolódása és az esetlegesség jellemzi. És ezzel áll éles kontrasztban az (itt most kiemelt) egyik budapesti esettanulmány, amelyet Gerő Ödön Viharos álneven írt.

Akkoriban a budapesti sajtó stratégiája az volt, hogy létrehozson egy új, *integrált rendszert*. Gerő metaforájában Budapest egyenlő volt a világgal. A várost egy olyan önálló, komplex univerzumként mutatta be, amely a korábbi világkép helyébe lépett. Ez a világ taxonómiákon keresztül válik olvashatóvá.

A szerző bemutatja, hogyan válnak a városrészek funkcionális központokká (Lipótváros a klub, a Belváros a templom, Terézváros a kávéház tere), és hogyan épül fel a város lakosságának tipológiája. A döntő különbség azonban az, hogy míg a bécsi tárcában a város egy kozmopolita metropoliszként jelenik meg, addig a budapesti tárcában a város a *nemzet közösségének* központjaként. A budapesti modernítástapasztalat tehát egy nemzeti narratívába ágyazódik, motorja pedig a jövő felé tekintő elégedetlenség. Az elégedetlenség nem törődik a múlttal, hanem a jövőre irányul. Ellentéte, az elégedettség Gerő szövegeiben a megállást, a dinamizmus elvesztését, a múltat jelenti.

„Az elégedettség a természet meghazudtolása. Hiszen a természet az örökkévaló fejlődés, az elégedettség pedig az örökre való megállapodás. Az elégedettség a mának öröme, az elégedetlenség a holnap akarata és az akarat az élet” (Gerő (Viharos) 1891, 92.).

„'Bejártam sokszor a világot'. Én csak Budapesten jártam, de nekem a városom felér a világgal. [...] Mind a világrészt kicsinyben is, nagyban is feltalálhatjuk Budapesten, Európát az Andrássy-úton, Ázsiát a városházán, Amerikát a Kerepesi-úton, Ausztrália emberevőit a börzén...” (Gerő (Viharos) 1891, 16-18.).

„Tót napszámos, német munkás, olasz kőfaragó, török datolyás, svéd gyufásgyerek, francia guvernáns, cigány muzsikus, lengyel kaftános, rác disznókereskedő, magyar atyafi, bolgár zöldséges és khinai mandarin békés egyetértésben taszigálják egymást” (Gerő (Viharos) 1891, 19.).

A hangsúly a békés egyetértésen van, ugyanis az idézetben szereplő, különböző nemzetiségű városlakók nem csupán nemzetiségükben, hanem foglalkozásukban is különböznek. Mindannyian olyan funkciót látnak el a városi életben, melyre a többi lakónak szüksége van, így egy közös, nagyvárosi rendszert alkotnak.

A két esettanulmány közötti fő különbség nem csupán várostörténeti, hanem kulturális logikát is jelez. Vagyis a modernitás nem univerzális, hanem helyileg és mediálisan konstruált tapasztalat. A mű végső konklúziója is ebből ered, miszerint a sajtó nem csupán dokumentálta, hanem aktívan létre is hozta a modernitás imaginárius terét, így azt a mentális térképet is, amelyen a városlakó eligazodhat.

A „*Nagyváros, sajtó, modernitás*” így nemcsak tematikájában, hanem módszertanában is korszerű munka. Egyesíti a történeti rekonstrukciót az elméleti reflexióval. Filológiai alaposága, fogalmi tisztasága és a kulturális kontextus iránti érzékenysége révén a magyar város- és médiatörténeti kutatások megkerülhetetlen referenciapontjává válhat. Tóth Benedek monográfiája mindazok számára ajánlott, akik a modernitás, az érzékelés és a médiatörténet dimenzióit nem statikus, hanem dinamikus, egymást kölcsönösen alakító folyamatként kívánják megérteni. A kötet olvasása igényel bizonyos fokú jártasságot a témában, ugyanakkor a szerző eredményesen törekszik arra, hogy megmagyarázza a megértéshez szükséges kifejezéseket. A regionális és a földrajztudomány iránt érdeklődők számára kifejezetten ajánlott olvasmány lehet, mert jól kiegészíti a városföldrajzi elemzések során alkalmazott hagyományos módszereket azáltal, hogy a fizikai tér vizsgálatát egy erős kulturális és médiatörténeti dimenzióval bővíti.

Jegyzet

- 1 A "flâneur" egy 19. századi francia fogalom, amelyet Charles Baudelaire tett ismertté, és egy olyan személyt jelöl, aki lassan, céltalanul sétál a városban, hogy megfigyelje és élvezze az utcai életet anélkül, hogy aktívan részt venne benne. Walter Benjamin filozófus a modern városi megfigyelőnek, a város *amatőr nyomozójának* és *vizsgálójának* írta le. Bár a flâneur kifejezés szó szerinti fordítása "lódörgő" vagy "céltalanul csatangoló", a fogalom ma is releváns, és az urbanisztikában, művészetben és irodalomban is gyakran használják (Tóth 2022, 153-167.)

- 2 Az irodalomban a tárcza egy rövid, olvasmányos, gyakran humoros vagy szellemes írásműfaj, amelyet a lapok tárczarovatában publikálnak. Eredetileg a *feuilleton* műfajának felel meg, melynek jelentése "levelecske". A tárcza lehet karcolat, novella vagy egyszerűen csevegő hangvételi, szórakoztató szöveg (Tóth 2014, 42-60.).
- 3 Tóth Benedek szerint a pályaudvar testesíti meg.

Irodalom

- Crary, J. (1999): *A megfigyelő módszerei. Látás és modernitás a 19. században*. Osiris könyvtár, Pszichológia, Osiris Kiadó, Budapest
- Gerő Ö. (Viharos) (1891): *Az én fővárosom*. Révai Testvérek, Budapest
- Stifter, A. (2005): *Bécs és bécsiek*. Szent István Társulat, Budapest
- Tóth B. (2014): A Wochenplauderei mint beszédmód (egy lehetséges megközelítés). *Magyar Könyvszemle*, 4., 42–60.
- Tóth B. (2022): A flâneur mint típus és mint analitikus kategória. *Acta historiae litterarum hungaricarum*, 37-38., 153–167.